

LUCYNA JANUSZEWSKA

 <https://orcid.org/0009-0004-1019-5216>

Uniwersytet Gdański

Szkoła Doktorska przy Wydziale Nauk Społecznych

Rola psa użytkowego we współczesnej polskiej rodzinie

Роль служебной собаки
в современной польской семье

Абстракт

Современные модели семей учитывают изменения, произошедшие в способе обращения с собаками, которые в настоящее время воспринимаются все более субъектно. Они способствовали появлению новой структуры – межвидовых семей. Результаты настоящего исследования указывают на существование различий в роли, отводимой служебной собаке в современных семьях, которая связана с происхождением собаки: усыновлением или покупкой. Семьи, которые решили купить собаку, относятся к ней, по крайней мере на декларативном уровне, как к члену семьи, однако бывает, что воспринимают собаку как объект, о чем свидетельствует присвоение ей роли работника или спортсмена. В случае семей, которые взяли собаку из приюта, было заявлено, что она выполняет функцию члена семьи, а возникающие трудности рассматриваются как вызовы. В то же время, в ходе исследования были выявлены некоторые стереотипы, касающиеся служебных пород, которые влияют на выполнение функций по уходу за этими собаками.

The Role of a Working Dog
in a Modern Polish Family

Abstract

Contemporary family models take into account the changes that have occurred in the way dogs are treated, which is currently becoming more and more subjective, and have contributed to the emergence of a new structure – interspecies families. The results of these research indicate the existence of differences in the role assigned to utility dogs in contemporary families, related to the origin of the dog: adoption or purchase. Families that decided to purchase a dog treat their dog at least on a declarative level as a family member, but their attitude towards it can also be objective, as evidenced by assigning the role of an employee or athlete. In the case of families that adopted a dog, it was declared that the dog plays the role of a family member, and that emerging difficulties are treated as challenges. At the same time, the study revealed certain stereotypes regarding utility breeds that affect the fulfillment of caregiving functions towards these dogs.

Keywords: interspecies family, dog, dog adoption, dog purchase, utility dogs

Ключевые слова: межвидовая семья, собака, усыновление собаки, покупка собаки, служебные собаки

Charakterystyka współczesnej rodziny – rodziny międzygatunkowe

Rodzina jako struktura społeczna poddawana jest ciągłym zmianom i przeobrażeniom społecznym. Współcześnie obserwuje się odejście od tradycyjnego, patriarchalnego jej wymiaru na rzecz większego partnerstwa zarówno pomiędzy małżonkami (osobami dorosłymi), jak i w stosunku do dzieci. Zmiany te zostały zapoczątkowane przez rozwój społeczeństwa zindustrializowanego na przełomie XIX i XX wieku¹. Obecnie czynnikami wpływającymi na kształt struktury rodzin są również nowe technologie, migracje zarobkowe, a także konsumpcjonizm. Konsekwencje oddziaływania tych elementów to między innymi: zmniejszenie liczby dzieci, późniejsze rodzicielstwo oraz wzrost liczby par niezawierających małżeństw i par nieposiadających dzieci². Odejście od patriarchalnego systemu rodziny i zmiany łączące się z tą strukturą społeczną spowodowały rozwój innych modeli. Stanowią one alternatywne propozycje do tradycyjnej formy rodziny i rodzinności³.

Jednocześnie, zmiany dotyczące rodziny związane są nie tylko z jej typem. W literaturze przedmiotu postuluje się redefinicję pojęcia „rodzina”, które odzwierciedlałoby bardziej jej współczesną strukturę niż archaiczną formę, dotychczas stanowiącą centrum rozważań, a obecnie w znacznym stopniu odbiegającą od dzisiejszych różnorodnych modeli⁴. Więzy krwi przestają być jedynym wyznacznikiem przynależności do grona rodzinnego, zostają one zastępowane przez zawiązywane relacje emocjonalne. Powoduje to także, iż obok ludzkich członków rodziny wymienia się coraz częściej również zwierzęta.

Zmiana stosunku do zwierząt jako obiektów ulokowania uczuć ludzkich rozpoczęła się wraz ze zmianami społecznymi, które związane były z podniesieniem

¹ Henryk Bednarski, „Przemiany struktury i funkcji rodzin polskich w XX i XXI wieku”, *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, nr 12 (2008): 197.

² Aldona Małgorzata Molesztak, „Dynamika współczesnej rodziny”, *Horyzonty Wychowania*, vol. 16, no. 38 (2017): 77–78, <https://doi.org/10.17399/HW.2017.163805>.

³ Iwona Burkacka, „Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego”, *Artes Humanae*, vol. 2 (2017): 65, <https://doi.org/10.17951/arte.2017.2.61>.

⁴ Burkacka, „Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana”, 65.

znaczenia dziecka i dzieciństwa⁵, co datować można na przełom XIX i XX wieku⁶. Istoty pozaludzkie dotychczas postrzegane były jedynie przez pryzmat ich użyteczności i tego, co mogą dać człowiekowi – tak też były traktowane. Stosunek do zwierząt towarzyszących oscyluje na linii przedmiot – podmiot, co widoczne jest nie tylko na gruncie praktycznym, ale również między innymi w ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 roku⁷. Wraz ze zmianami zapoczątkowanymi w ubiegłym stuleciu, związanymi z dereifikacją zwierząt domowych żyjących we wspólnym gospodarstwie z człowiekiem, stały się one niekiedy członkami rodzin. Ponadto, proces ten dostrzegany jest nie tylko na poziomie naukowym czy potocznym, ale również na wokandach. Przykładem może być wyrok II Ca 1111/17 Sądu Okręgowego w Krakowie z dnia 7 września 2017 roku (LEX nr 2460249), który uznał, że więź pomiędzy człowiekiem a psem zasługuje na ochronę prawną⁸.

Tworzenie się relacji pomiędzy człowiekiem a zwierzęciem znajduje się także w kręgu zainteresowania naukowców. Badania dotyczą aspektu związanego z wpływem obecności psa zarówno na zdrowie fizyczne, jak i zdrowie psychiczne⁹. Kinga Stawarz-Popek zaadaptowała opisane przez Zbigniewa Tyszkę funkcje rodziny i odniosła je do pełnienia ich przez zwierzęta¹⁰. Pokazuje to, że obecność istot pozaludzkich zamieszkujących z człowiekiem pozwala nie tylko na ułożenie w nich uczuć, ale również na realizację zadań i potrzeb wynikających z systemu rodzinnego¹¹.

Rodziny międzygatunkowe są stosunkowo nową formą rodzinną. Do ich powstania przyczyniły się zmiany w społecznym postrzeganiu zwierząt, zapoczątkowane już na przełomie XIX i XX wieku, których znaczący rozwój nastąpił w drugiej połowie XX wieku. Zmiany te są procesem ciągłym. Współcześnie zwierzęta w Polsce coraz rzadziej traktowane są jak przedmiot wyposażenia gospodarstwa, co jest odmianą wobec utylitarne go charakteru stosunku do ich przodków¹².

⁵ Krzysztof Tomasz Konecki, *Ludzie i ich zwierzęta. Interakcjonistyczno-symboliczna analiza społecznego świata właścicieli zwierząt domowych* (Warszawa: Wydawnictwo Scholar, 2005).

⁶ Charles Phineas, "Household Pets and Urban Alienation", *Journal of Social History*, vol. 7, no. 3 (1974): 338–343; Konecki, *Ludzie i ich zwierzęta*.

⁷ Karolina Kuszlewicz, *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2021), 38.

⁸ Kuszlewicz, *Ustawa o ochronie zwierząt*, 136.

⁹ Joanna Nawrocka-Rohnka, "The Impact of Contact with the Dog on the Human Body – a Literature Review", *Journal of Medical Science*, no. 2 (2011): 147–152; Mariola Saulicz et al., "Wpływ posiadania psa na aktywność fizyczną i ocenę jakości zdrowia osób w starszym wieku", *Problemy Higieny Epidemiologii*, nr 1 (2015): 170–174.

¹⁰ Kinga Stawarz-Popek, „Rodzina z czworonogiem. Wybrane przejawy relacji człowiek–pies”, *Państwo i Społeczeństwo*, nr 3 (2011): 130.

¹¹ Ewa Frankiewicz, „Pies jako istota społeczna we współczesnej rodzinie polskiej”, *Pedagogika Rodziny*, nr 4 (2014): 27–39.

¹² Konecki, *Ludzie i ich zwierzęta*.

Udomowienie psa

Nie jest możliwe określenie dokładnej daty, kiedy pies został udomowiony, ponieważ domestykacja nie jest jednorazowym aktem, a długotrwałym procesem. Rozpoczęcie udomowienia tego zwierzęcia można oszacować na 35 000 lat temu, a jego zakończenie na 9000 lat temu¹³. Teorii dotyczących genezy tego gatunku jest wiele. Najpopularniejsze z nich zakładają bezpośrednie pochodzenie psa od wilka w toku ewolucji, co wykazano na podstawie obserwacji zachowań, morfologii, sposobów wokalizacji oraz biologii molekularnej¹⁴.

Udomowienie psów analizowane jest zwyczajowo z antropocentrycznego punktu widzenia. Zakłada ono, że to człowiek świadomie podjął decyzję o wprowadzeniu do swoich siedzib psowatych, aby zwiększyć swoje możliwości przetrwania, na przykład poprzez wspólne polowanie czy ochronę przed drapieżnikami¹⁵. Natomiast, neodarwiniści zakładają, że to pozostawiane przez ludzi resztki jedzenia stały się zachętą dla zwierząt (w tym przodków psów) do zbliżania się do osad ludzkich¹⁶.

Niezależnie jednak od biologicznych mechanizmów i uwarunkowań domestykacji psa zapoczątkowana tysiące lat temu relacja pomiędzy nim a człowiekiem rozwinęła się w relację w pewnym sensie symbiotyczną, wzajemnie ułatwiającą przeżycie. Obecnie można zaobserwować społeczności ludzkie, które funkcjonują analogicznie do plemion pierwotnych. Współpraca pomiędzy psem a człowiekiem koncentruje się tam wokół poszukiwania zwierzyny i jej pochwylenia przez psa, natomiast do ludzi należy zabicie ofiary¹⁷.

Zmiana roli psa w rodzinie uległa pewnemu ugruntowaniu, z którego wyodrębniły się dwa skrajne stosunki do zwierzęcia: przedmiotowy oraz podmiotowy. Pierwszy z nich zakłada traktowanie psa jedynie z uwagi na jego charakter użytkowy, czyli to, co może zaoferować on człowiekowi; odbiera mu się prawo do odczuwania emocji oraz realizowania własnych potrzeb. Podmiotowy sposób przyjmuje, że zwierzęta podobnie jak ludzie odczuwają emocje, mają potrzeby, których realizacja jest niezbędna do osiągnięcia dobrostanu. Zaznaczyć należy, że dereifikacja nie jest równoznaczna z antropomorfizacją, której skrajne odmiany również mogą pomijać potrzeby psa jako gatunku poprzez narzucanie potrzeb ludzkich

¹³ Francis Galibert et al., "Toward Understanding Dog Evolutionary and Domestication History", *Comptes Rendus Biologies*, vol. 334 (2011): 190–196, <https://doi.org/10.1016/j.crv.2010.12.011>.

¹⁴ Galibert et al., "Toward Understanding Dog Evolutionary", 190–196.

¹⁵ Konecki, *Ludzie i ich zwierzęta*, 5.

¹⁶ Konecki, *Ludzie i ich zwierzęta*.

¹⁷ Clive Wynne, *Pies jest miłością. Dlaczego i jak twój pies cię kocha*, przeł. Dorota Kozińska (Warszawa: Marginesy, 2022), 180–183.

(na przykład ubieranie psów w sukienki, psie śluby itd.), co na poziomie założeń jest bardziej zbliżone do stosunku przedmiotowego niż podmiotowego.

Metodologia badań własnych

Badania własne zostały przeprowadzone w nurcie jakościowym, w paradygmacie interpretatywnym. Wybraną metodą badawczą była fenomenografia, która pozwala na określenie sposobów doświadczania świata, rzeczywistości i danego zjawiska przez osoby biorące udział w badaniu¹⁸. Ponadto umożliwia to ukazanie różnic w przeżywaniu, rozumieniu, odczuwaniu konkretnych zjawisk¹⁹.

W badaniu wykorzystano takie narzędzia, jak wywiad o charakterze biograficznym oraz analiza danych zastanych (*desk research*). Wywiad opierał się na przygotowanym wcześniej scenariuszu, zawierającym konkretne kategorie oraz przykłady pytań, które każdorazowo były dostosowywane do rozmówcy. Przeprowadzony został w sposób swobodny, a interpretacja pytań należała do osób badanych. Celem takiego zabiegu było uzyskanie warunków jak najbardziej zbliżonych do rozmowy na temat psa i jego biografii, dzięki czemu rozmówcy chętnie opowiadali o swoich doświadczeniach. Analiza danych zastanych dotyczyła przede wszystkim zdjęć wykonanych przez opiekunów, które prezentowały, ich zdaniem, to, jaką rolę odgrywa pies w ich rodzinie.

Przeprowadzenie badania miało na celu uzyskanie odpowiedzi na pytanie: „Jaka rola przypisywana jest psu użytkowemu we współczesnych rodzinach?”. Tak postawiony problem badawczy pozwolił na scharakteryzowanie roli tego zwierzęcia w rodzinach międzygatunkowych, wraz z relacjami oraz uczuciami, jakie tworzą się pomiędzy opiekunami a ich psami. Istotne w procesie analizy było również porównanie różnic w podejściu do psów oraz funkcji opiekuńczych w zależności od sposobu nawiązania stosunku opiekuńczego: adopcji lub kupna.

Wywiady zostały przeprowadzone w formie *online* za pośrednictwem popularnego komunikatora internetowego. Podczas badania osoby uczestniczące wyraziły zgodę na rejestrowanie dźwięku. Z zapisu ścieżki dźwiękowej sporządzono transkrypcje nagrań, które podlegały analizie. Prezentowane cytaty pozostały niezmienione, zachowały oryginalne brzmienie. Sam wywiad podzielony był na trzy

¹⁸ Krzysztof Tomasz Konecki, Piotr Chomczyński, *Słownik socjologii jakościowej* (Warszawa: Difin, 2011), 91–93.

¹⁹ Alicja Jurgiel-Aleksander, „Fenomenografia i jej poznawcze konsekwencje w świetle projektu na temat doświadczeń edukacyjnych dorosłych. Refleksja badacza”, *Rocznik Andragogiczny*, t. 23 (2016): 269, <https://doi.org/10.12775/RA.2016.014>.

etapy dotyczące: biografii psa (powodów, dlaczego opiekunowie zdecydowali się na adopcję lub kupno, i okoliczności tego zdarzenia), rodziny (zarówno jej ludzkiej, jak i międzygatunkowej części), a ostatnia faza związana była z przekazaniem zdjęcia psa oraz krótkiego opisu odnoszącego się do roli i miejsca tego zwierzęcia w rodzinie.

Fenomenografia jako metoda badawcza posiada pewne ograniczenia, jest mniej precyzyjna, dotyczy nie tyle samego zjawiska, ile jego doświadczenia przez osoby uczestniczące w badaniu²⁰. Z jednej strony można traktować to jako formę ograniczającą, jednak z drugiej strony ze względu na przedmiot badań daje ona możliwość zbadania tego, czego nie da się uchwycić metodami ilościowymi czy obserwacją²¹. Głównymi trudnościami, które pojawiły się w trakcie badań, były problemy z połączeniem internetowym oraz zakłócenia wynikające z obecności innych domowników. Są one jednak wpisane w badania przeprowadzane w formie *online*.

Charakterystyka badanych rodzin

Do badań zaproszono opiekunów psów ras lub w typie ras użytkowych (owczarek belgijski malinois, owczarek niemiecki z linii użytkowej, border collie oraz owczarek holenderski). Wybór takiego środowiska badawczego wynikał ze specyfiki tych ras, których przeznaczenie hodowlane było i bardzo często nadal jest związane ze współpracą z człowiekiem oraz z nastawieniem użytkarnym do psa. Zmianie uległ natomiast charakter tej współpracy. Pierwotnie owczarki belgijskie, holenderskie, niemieckie oraz border collie współpracowały przy zaganianiu stad zwierząt. Obecnie hodowle często utrzymują „użytkowy” charakter swoich linii, jednak niewiele psów pełni funkcję pasterzy. Odnajdują się one natomiast w psich sportach. Same hodowle, zapowiadając mioty i prezentując rodziców, umieszczają informacje o zdanych egzaminach w różnych dyscyplinach sportowych.

W badaniach wzięło udział 16 osób, wśród których przeważali opiekunowie owczarków belgijskich. Psy adoptowane pochodziły ze schronisk, z fundacji, przytulisk lub zostały odebrane od rodziny/znajomych ze względu na nieprawidłowości w opiece. Rodziny, które zakupiły psa, nie podały nazwy hodowli ani stowarzyszenia czy związku. W połowie gospodarstw domowych zamieszkują nieletnie lub dorosłe dzieci. Nie wszystkie biorą czynny udział w opiece.

²⁰ Jacek Moroz, „Fenomenografia jako metoda badania treści świadomości”, *Pedagogika Szkoły Wyższej*, nr 1 (2013): 33, 35.

²¹ Moroz, „Fenomenografia jako metoda badania treści świadomości”, 33, 35.

Osoby, które uczestniczyły w badaniu, opisywały swoje rodziny, biorąc pod uwagę strukturę liczbową: 2 + 2, co oznaczało rodzinę, w której jest dwoje dorosłych oraz dwoje dzieci. Niektórzy poszerzali tę charakterystykę o obecność psa: 2 + 2 + 1. W sytuacji, gdy w domu przebywały również inne zwierzęta, były one także wymieniane. Włączanie psów do opisu struktury rodziny może świadczyć o upodmiotowieniu zwierzęcia i nadaniu mu cech członka rodziny.

Respondenci określali swoją rodzinę jako prozwierzęcą lub jako aktywną. Sama aktywność fizyczna stanowi ważny element dla osób opiekujących się psami użytkowymi, które w ich ocenie są bardziej wymagające i aktywne niż psy należące do innych ras. Stosunek do zwierząt widoczny był nie tylko na poziomie deklaracji, ale również w przytaczanych biografiach jednostkowych, zwłaszcza dzieci. Osoby biorące udział w badaniu opowiadały historie związane ze znalezieniem zwierząt przez dzieci oraz udzielanej opiece czy pomocy. Kluczowe w tych opowieściach było podkreślenie empatii wobec istot nie-ludzkich.

W niektórych przypadkach badani charakteryzowali swoje rodziny poprzez wymienienie osób zarówno z otoczenia rodzinnego, jak i zawodowego, które poznały ich psa. Zwierzę w tych rozważaniach stanowi centrum życia rodzinnego. W wypowiedziach respondentów dominowała tradycyjna forma opisu rodziny zawężonego jedynie do osób zamieszkujących wspólne gospodarstwo domowe. Niemniej zdarzało się też, że o tym, kto był włączany do tej sfery, stanowiły nie więzy krwi czy koligacja, ale zależało to od wyborów konkretnej jednostki. Decyzyjność dotycząca przynależności do grona rodzinnego jako pogląd rozszerzana była również na psa, na przykład: „myślę, że on ma własną rodzinę, on sobie sam wybrał ludzi, których nazywa jako rodzina”.

Rodzina w wypowiedziach badanych przybiera też formę wspólnoty. Najważniejszymi cechami tych komórek społecznych są wsparcie, wzajemna troska i opieka. Również w tym przypadku wspólnotowość i opiekuńczość wobec innych członków rodziny rozszerzana jest także na psy, przykładowo: „jak Szajba idzie do weterynarza, to córka ją bardzo wspiera. Jak córka się gorzej czuje, to Szajba kładzie się obok i jej pilnuje. Nawet kot, który jest mocno introwertyczny, jak któremuś coś się dzieje, to też przyjdzie i tam zaszczyci swą obecnością”. Należy tutaj zwrócić uwagę na nadawanie cech osobowości zwierzętom. Badana osoba jako cechę relacji pomiędzy zwierzętami a dzieckiem wyróżniła empatię, ale również podkreśliła specyficzną, introwertyczną osobowość ich kota.

Obecność psa w rodzinie może mieć zarówno pozytywne, jak i negatywne konsekwencje. Z jednej strony zwierzę może stać się spoiwem rodziny, głównym tematem rozmów, a także wpływać na rozwój pewnych cech u dzieci. Z drugiej strony w niektórych przypadkach pies może stanowić przyczynę kłótni. W jednej biografii osoba biorąca udział w badaniu wyznała, że musiała odbyć terapię, ponieważ jej partner był zazdrosny o jej relację z psem.

Rodzina międygatunkowa zdaniem respondentów jest pełniejsza w stosunku do bardziej tradycyjnych jej form. Opiekunowie określali swoje psy jako: brakujące puzzle, brakujące ogniwa, które uzupełniają lukę, a także wskazywali na to, że zwierzę swoją obecnością uzupełnia strukturę rodzinną: „My zostaliśmy we dwoje w domu, ale to nie jest tak, że wzięliśmy Kodę, dlatego że zostaliśmy sami, wcześniej, jak wszyscy byli w domu, też był pies. Jak nie było Cynamona²² przez paręnaście dni, to było za cicho, bez sensu”.

Jedną z funkcji rodziny jest wychowanie i opieka sprawowana nad dzieckiem. W biografiach badanych osób pies wspiera rodziców w realizacji tej funkcji. W opinii respondentów zwierzę kształtuje w dzieciach między innymi: poczucie obowiązku, empatię, wrażliwość, umiejętność priorytetyzacji, uodpornienie na hałas i drobne urazy.

Motywacja do adopcji lub kupna psa była zróżnicowana. Opiekunowie, opisując powody, dla których ludzie powiększają rodzinę o psa, odnosili się do własnych motywacji oraz tego, co ich zdaniem kieruje innymi. W wypowiedziach pojawiły się kwestie takie jak: brak świadomości, wiedzy i rozważań czy nawet moda na konkretną rasę. Skutkuje to, zdaniem badanych, wzrostem liczby bezdomnych psów rasowych i w typie rasy, na przykład: „część prawdopodobnie bierze zwierzęta dla szpanu, co też się zdarza wśród właścicieli belgów, niestety ostatnio ze względu na filmiki na Internetach”. Wśród innych powodów podjęcia się opieki nad psem pojawiły się również: presja dzieci, impuls, a nawet „magia świąt”.

Innym rodzajem motywacji były te związane z realizacją potrzeb ludzkich. Część z nich pokrywa się z funkcjami spełnianymi w systemie rodzinnym. Zaliczyć do nich można między innymi: realizację potrzeby społecznej, ułokowania uczuć i poczucia bliskości, poradzenie sobie z kryzysem osobistym lub relacyjnym.

Rodziny międygatunkowe różnią się pomiędzy sobą, tak samo jak tradycyjne rodziny. To, co je jednak łączy, to obecność psa, która wpływa na nie i kształtuje ich strukturę oraz funkcjonowanie. Opiekunowie psów adoptowanych deklarowali, że zwierzę to jest członkiem ich rodziny, wykazywali się stosunkiem bardziej podmiotowym niż opiekunowie psów kupionych. Tym, co łączy obie grupy, jest centrum rozważań i życia rodzinnego, które stanowią pies i aktywności z nim związane.

²² Cynamon to pies badanej, który został poddany eutanazji przed adopcją kolejnego psa.

Rola psa użytkowego w rodzinach w świetle wyników badań własnych

Rola psa determinowana jest przez wiele czynników. Istotnym elementem różnicującym miejsce zajmowane przez niego w rodzinie jest traktowanie go przez opiekunów przedmiotowo lub podmiotowo. Badane osoby zadeklarowały, że pies jest dla nich członkiem rodziny. Jednak wypowiedzi części respondentów, którzy kupili psa (kwestia ta nie ujawniła się w przypadku zwierząt adoptowanych), świadczyły o tym, że ich stosunek do niego jest bardziej przedmiotowy – oczekiwali oni bezwzględnego posłuszeństwa, chcieli realizować swoje ambicje za pomocą psa. W przypadku rodzin, które adoptowały zwierzę, jego rola kształtowana jest przez kwestie takie jak: oddanie, przywiązanie oraz towarzyskość prezentowane wobec opiekuna i wspólne pokonywanie trudności.

Charakter roli nadawanej psu może wynikać również z transmisji pokoleniowej. W przypadku replikacji zachowań podkreślano wpływ rodziny na ukształtowanie, zdaniem badanych, pozytywnego stosunku do zwierząt. Osoby, u których w poprzednich pokoleniach można było zaobserwować przedmiotowy stosunek do psów, podkreślały różnice we własnym podejściu i sposobie traktowania zwierząt. Jednocześnie przyjmowały stanowisko usprawiedliwiające wobec przodków, tłumacząc ich zachowanie między innymi: odmiennymi czasami, wsią jako miejscem zamieszkania, innym wychowaniem. Z kolei osoby, które nie mają w swojej biografii doświadczeń rodzinnych związanych z przetrzymywaniem psów na łańcuchach lub w kojcach, całkowicie odcinają się od takich praktyk, wyrażając się o nich często negatywnie.

Pies w rodzinie może być utożsamiany z dzieckiem. Stosunek ten bywa rozszerzany na dalszych członków rodziny, spoza gospodarstwa domowego, przykładowo: „Często jeździmy do mojej teściowej i mojej mamy, więc te nasze psie babcie odgrywają dużą rolę w naszej rodzinie”, oraz: „zawsze, jak jedziemy, to jest naszykowany wór różnorakich smaczków, bo przecież wnusie przyjeżdżają i gdzieś tam trzeba je porozpieszczać”. Ponadto w przypadku par, których dzieci opuściły dom rodzinny, pies może stanowić uzupełnienie tak zwanego pustego gniazda: „mąż bardziej się zajmuje tym psem niż dziećmi kiedyś”. W niektórych sytuacjach nadana rola dziecka łączy się z częściową antropomorfizacją, co przejawia się w sposobie nazywania zwierząt „córeczką”, „synkiem”. Może to wynikać z faktu, że osoby te nie posiadają dzieci i jak zauważyła sama badana: „My dzieci nie mamy, więc gdzieś ta miłość wylewa się na te psy”. Pokazuje to, że opisywane w literaturze przedmiotu ułożenie uczuć, a tym samym spełnianie funkcji emocjonalnej rodziny realizowane jest również w przypadku rodzin międzygatunkowych z psami użytkowymi.

Przeprowadzone badania ukazały dualizm dotyczący stosunku do psów w zależności od ich wielkości. Jedna z osób uczestniczących w badaniu sprawuje

opiekę nad małym psem oraz psem w typie owczarka belgijskiego. O obu mówiła jak o członkach rodziny, niejednokrotnie owczarka nazywając „synciem”. Widoczna różnica pojawia się w kontekście miejsca zamieszkania psa: mały powinien mieszkać w domu, z ludźmi, na przykład: „mamy ją jako dzieciątko przyniesione i od 3 lat mieszka z nami w domu”, natomiast owczarek: „po prostu na podwórko i mieszkanie w kojcu”. W przypadku tym widać dysonans pomiędzy zadeklarowaną rolą psa a jej realizacją. Z jednej strony wypowiedzi badanej wskazywały na podmiotowy stosunek wobec zwierzęcia, natomiast z drugiej strony stoi ona na stanowisku, że duży pies nie powinien być przy człowieku w domu, co wskazuje na przedmiotowy sposób traktowania. W tym miejscu należy zaznaczyć, że dobór hodowlany umożliwiający zwiększenie umiejętności współpracy psa z człowiekiem spowodował również wzrost potrzeby bliskości z ludźmi.

Analogiczna sytuacja miała miejsce w przypadku innej badanej. Jeden z jej psów został zakupiony z hodowli, drugi wzięty od osoby prywatnej. Wobec psa zakupionego opiekunka przejawia ogromne ambicje, które zamierza realizować za pomocą treningów. Zabraný pies nie był w stanie spełnić jej oczekiwań, stanowił on w pewnym sensie zabawkę dla dzieci:

Mam też pieska takiego, którego wzięliśmy od pani [...], bo dzieciaki chciały. No i wiadomo, dzieci się trochę pobawiły tym psem, a później wszystko spadło na moją głowę, to jest taki piesek bardzo wrażliwy, trochę lękowy i wiedziałam, że nie wszystko, co bym chciała, z nim osiągnę i też chciałam psa o wyselekcjonowanych cechach i określonym temperamencie, dlatego ta decyzja.

Wypowiedź pokazuje nie tylko różnorodność oczekiwań narzucanych psom w zależności od rasy lub typu rasy. Wobec osobnika użytkowego opiekun ma wyższe oczekiwania, związane ze swoimi założeniami. Niezależnie jednak od użyteczności zwierzęcia stosunek badanej do psów był wyraźnie przedmiotowy – jeden pies jako realizacja jej celów, drugi jako atrakcja dla dzieci.

Psy adoptowane traktowane są przede wszystkim jako psy rodzinne, natomiast sport, zawody, treningi stanowią uzupełnienie wspólnego życia. Wobec nich stawiane są niskie oczekiwania lub w ogóle ich nie ma, natomiast pojawiające się problemy są przez opiekunów postrzegane w kategorii wyzwań, a nie własnych czy psich porażek. Sam trening może być związany jedynie z potrzebą rozwoju intelektualnego psa, wyposażeniem go w odpowiednie kompetencje ułatwiające wspólne życie oraz rozwiązaniem i wypracowaniem zachowań problemowych, na przykład agresji do domowników.

Podjęcie do psa koncentrujące się jedynie na osiągnięciach sportowych oraz zawodowych, na jego cechach użytecznych dla człowieka, a także sam proces wyboru zwierzęcia pokazują, że stosunek do psów kupionych jest bardziej przedmiotowy.

Rola psa użytkowego jest determinowana również przez przeznaczenie hodowlane. Osoby biorące udział w badaniu deklarowały, że zanim zdecydowały się na konkretnego psa, dokładnie sprawdzały hodowle, oceniały rodziców i skojarzenie. Wybór zwierzęcia ze względu na cechy rodziców, które potencjalnie mogą zostać przekazane potomstwu, zdaje się na tyle istotny dla przyszłych opiekunów, że są oni w stanie czekać kilka lat na szczenię po konkretnych rodzicach. Przypomina to wybór wymarzonego produktu, a nie przyjaciela czy członka rodziny.

W przypadku zwierząt kupionych rola psa jako pracownika ujawnia się już na poziomie decyzji o zakupie – chęć trenowania konkretnego sportu, udziału w zawodach, wdrożenia do służby. Takie założenie powoduje, że staje się on elementem umożliwiającym spełnianie oczekiwań opiekunów. Natężenie cech ras użytkowych, związane z popędowością, inteligencją, motywacją do pracy, różnicuje psy na poziomie indywidualnym. W ostatnich latach można zaobserwować wzrost liczby bezdomnych psów użytkowych. Istotne zdaje się zatem postawienie pytania: „Ile bezdomnych psów użytkowych znalazło się w tym kryzysie w związku z niechęcią do treningów?”. Warto rozważyć dalsze badania w tym zakresie.

Badania ujawniły rolę psa jako motywatora. Dla osób po 40. roku życia motywacja ta odnosi się przede wszystkim do aktywności fizycznej, która w pewnym sensie jest wymuszana na nich poprzez pełnienie funkcji opiekuńczych. Natomiast dla młodych osób motywacja dotyczy przede wszystkim zmian życiowych, w tym zawodowych. Specyficzne potrzeby psa, możliwe problemy oraz podejmowane kompromisy pomiędzy własnymi oczekiwaniami a możliwościami i potrzebami zwierzęcia wpływają na zmiany w życiu opiekunów:

od wielu lat interesowałam się psami, behawiorystyką. To ona mi dopiero zweryfikowała moją wiedzę i miałam takie spotkanie ze ścianą [...] wybrała też kierunek zawodu, w którym chcę się kształcić, bo dzięki niej zobaczyłam, jak bardzo mi się to podoba i jak bardzo interesują mnie te tematy.

Pies może też pełnić funkcję nauczyciela. Specyficzne potrzeby ras użytkowych oraz problemy wynikające z ich niezaspokojenia czy negatywnych doświadczeń mogą przyczyniać się do rozwoju kompetencji opiekunów, na przykład: „nauczyłam się czujności, przewidywania. Jest bardzo dobrą nauczycielką wszystkiego – cierpliwości, wytrwałości, wszystkiego... i miłości”. Z rolą psa jako nauczyciela łączy się rola przewodnika. Zatem wzajemne oddziaływanie na siebie zwierzęcia i opiekuna nie ogranicza się jedynie do ustrukturyzowania dnia i kompromisów na poziomie codziennego funkcjonowania, ale także wpływa na nabywanie kompetencji.

Nadawanie psu roli w domu wynika między innymi z osobistych przekonań ludzi, rodzinnych uwarunkowań stosunku do zwierząt, ale także zależy od pochodzenia psa – adopcji lub kupna. Opiekunowie deklarowali, że psy w ich domach

odgrywają rolę członka rodziny. Jest to realizowane w różny sposób w zależności od systemu rodzinnego – w niektórych przypadkach dzieje się to jedynie na poziomie deklaratywnym, w innych zwierzę stanowi pełnoprawnego członka rodziny, który również wpływa na kształt systemu.

Osoby, które zdecydowały się na zakup z hodowli, koncentrują się na wyborze odpowiedniego psa i jego cechach użytkowych. Role przypisywane psom kupionym, jakie ujawniły się w badaniach, to między innymi: rola pracownika, sportowca, prezentu czy marzenia. Opiekunowie podkreślali kwestie związane z realizacją własnych pragnień, potrzeb i celów, co świadczy o traktowaniu zwierzęcia jako narzędzia. Natomiast osoby, które adoptowały psa, nadawały mu rolę przyjaciela, nauczyciela i przewodnika, którego obecność w domu uzupełnia jego strukturę.

Wnioski

Zmiany, które zaszły na gruncie rodziny i rodzinności, zdają się wyprzedzać procesy legislacyjne. Jak wykazały badania, w rodzinie pies może pełnić funkcję jej członka, który poprzez swoją obecność nie tylko kształtuje jej strukturę, ale również oddziałuje na jej ogólne funkcjonowanie. Zwrócenie zwierzętom ich podmiotowości sprzyja rozwojowi relacji międzygatunkowych. Rodzina tradycyjna zatem przechodzi przeobrażenie nie tylko na linii człowiek – człowiek, ale też człowiek – zwierzę. Specyfika ras użytkowych, związana z ich umiejętnościami, pierwotnym przeznaczeniem hodowlanym i popędowością, powoduje nadawanie różnorodnych ról w rodzinach ludzkich, między innymi: nauczyciela, przewodnika, motywatora, a w przypadku psów kupionych również pracownika i sportowca.

Rodziny określane mianem międzygatunkowych, czyli takie, w których skład wchodzi inny gatunek niż tylko ludzki, różnią się między sobą. Różnicują się one na poziomie wychowawczym, opiekuńczym, ale także w kontekście założeń i tworzonej relacji. Badania wykazały, że możliwymi determinantami stosunku opiekunów do psów i nadawania im konkretnej roli mogą być między innymi: pochodzenie, proces wyboru, transmisja pokoleniowa, stosunek do zwierząt. Obie badane grupy deklarowały rolę psa jako członka rodziny. W niektórych przypadkach nie znalazło to jednak odzwierciedlenia w biografii zwierząt. Zjawisko nadania psu roli pełnoprawnego członka rodziny charakteryzowało rodziny adopcyjne, co widoczne było na poziomie emocjonalnym wypowiedzi.

Badania ujawniły również pewne stereotypy dotyczące ras użytkowych. W opinii opiekunów psy te stanowią ogromne wyzwanie, mają specyficzne potrzeby i możliwości, dlatego też kupowane są ze względu na wykorzystanie ich

w konkretnych celach, na przykład sporcie czy służbie. W przypadku adopcji taki związek się nie ujawnił, decyzje podejmowane przez opiekunów miały charakter bardziej emocjonalny i dotyczyły konkretnego zwierzęcia.

Niezależnie jednak od różnic elementem łączącym opiekunów było powiązanie psa ze źródłem szczęścia w ich życiu. Pokazuje to, że świadoma decyzja o włączeniu zwierzęcia do środowiska rodzinnego może mieć pozytywne skutki dla domowników, w tym dzieci, w przypadku których obecność psa ma również wpływ na ich wychowanie i kształtowanie.

Badania nad rodzinnością międzygatunkową zapewne będą stanowiły coraz większy obszar w naukach społecznych. Kierunków rozwoju jest wiele, wyjątkowość relacji, jaką pies tworzy z człowiekiem, specyfika psa jako gatunku, ale też mnogość ras dają możliwość wyłaniania coraz to nowych płaszczyzn badawczych.

Bibliografia

- Bednarski, Henryk. „Przemiany struktury i funkcji rodzin polskich w XX i XXI wieku”. *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, nr 12 (2008): 197–214.
- Burkacka, Iwona. „Monoparentalność, wielorodzina i rodzina zrekonstruowana. Współczesne nazwy modeli życia rodzinnego”. *Artes Humanae*, vol. 2 (2017): 61–94. <https://doi.org/10.17951/artes.2017.2.61>.
- Frankiewicz, Ewa. „Pies jako istota społeczna we współczesnej rodzinie polskiej”. *Pedagogika Rodziny*, nr 4 (2014): 27–39.
- Galibert, Francis, Pascale Quignon, Christophe Hitte, Catherine André. “Toward Understanding Dog Evolutionary and Domestication History”. *Comptes Rendus Biologies*, vol. 334 (2011): 190–196. <https://doi.org/10.1016/j.crvi.2010.12.011>.
- Jurgiel-Aleksander, Alicja. „Fenomenografia i jej poznawcze konsekwencje w świetle projektu na temat doświadczeń edukacyjnych dorosłych. Refleksja badacza”. *Rocznik Andragogiczny*, t. 23 (2016): 267–282. <https://doi.org/10.12775/RA.2016.014>.
- Konecki, Krzysztof Tomasz. *Ludzie i ich zwierzęta. Interakcjonistyczno-symboliczna analiza społecznego świata właścicieli zwierząt domowych*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar, 2005.
- Konecki, Krzysztof Tomasz, Piotr Chomczyński. *Słownik socjologii jakościowej*. Warszawa: Difin, 2011.
- Kuszelewicz, Karolina. *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021.
- Molesztak, Aldona Małgorzata. „Dynamika współczesnej rodziny”. *Horyzonty Wychowania*, vol. 16, no. 38 (2017): 73–88. <https://doi.org/10.17399/HW.2017.163805>.

- Moroz, Jacek. „Fenomenografia jako metoda badania treści świadomości”. *Pedagogika Szkoły Wyższej*, nr 1 (2013): 33–44.
- Nawrocka-Rohnka, Joanna. “The Impact of Contact with the Dog on the Human Body – a Literature Review”. *Journal of Medical Science*, no. 2 (2011): 147–152.
- Phineas, Charles. “Household Pets and Urban Alienation”. *Journal of Social History*, vol. 7, no. 3 (1974): 338–343.
- Saulicz, Mariola, Andrzej Myśliwiec, Edward Saulicz, Andrzej Knapik, Tomasz Wolny, Jerzy Rottermund. „Wpływ posiadania psa na aktywność fizyczną i ocenę jakości zdrowia osób w starszym wieku”. *Problemy Higieny i Epidemiologii*, nr 1 (2015): 170–174.
- Stawarz-Popek, Kinga. „Rodzina z czworonogiem. Wybrane przejawy relacji człowiek–pies”. *Państwo i Społeczeństwo*, nr 3 (2011): 125–140.
- Wynne, Clive. *Pies jest miłością. Dlaczego i jak twój pies cię kocha*. Przeł. Dorota Kozińska. Warszawa: Marginesy, 2022.

Lucyna Januszewska – mgr pedagogiki oraz zoopsycholog i trener psów, od kilku lat współpracuje z Fundacją Wilcze Sioło, której statutowym celem jest ochrona zwierząt. Na co dzień prowadzi dom tymczasowy dla psów. W ramach działalności naukowo-badawczej łączy elementy pedagogiki oraz zoopsychologii. Jej doświadczenia związane z praktyką i pomocą psom w kryzysie bezdomności stanowią inspirację do badań naukowych. E-mail: lucyna-grzelec@wp.pl.

Lucyna Januszewska – Master of Pedagogy and a zoopsychologist and a dog trainer, who has been cooperating for several years with the Wilcze Sioło Foundation, whose statutory goal is the protection of animals. On a daily basis, she runs a foster home for dogs. As part of her research activities, she combines elements of pedagogy and zoopsychology. Her experience in working with dogs and helping them in the crisis of homelessness serves as an inspiration for scientific research. E-mail: lucyna-grzelec@wp.pl.